

ЧЛАНЦИ

Жарко Шћепановић

БЈЕЛОПОЉСКА БРИГАДА ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ У I СВЈЕТСКОМ РАТУ

1.

Познато је да је убиство аустро-угарског престолонаследника Франца Фердинанда 28. јуна 1914. год. у Сарајеву послужило Аустро-Угарској као повод да мјесец дана касније (28. јула) објави рат Србији. Црна Гора је стала на страну Србије и објавом рата Аустро-Угарској 6. и Њемачкој 11. августа ушла у вртлог ратних догађаја.

Прије тога, краљ Никола је 28. јула издао указ о мобилизацији, а министар војни својом наредбом подијелио црногорску војску на четири одреда: Ловћенски, Херцеговачки, Санџачки и Старосрбијански.

Санџачки одред (командант бригадир Лука Гојнић) имао је задатак да држи фронт од Шћепан-Поља до границе са Србијом. У састав овог одреда ушле су јединице с подручја V дивизије црногорске војске, па се зато у оновременим документима одред често назива Пета а каткад и Пљеваљска дивизија.

У састав Санџачког одреда црногорске војске ушла је и Бјелопољска бригада. Командант ове бригаде, која се у прво вријеме често назива бјелопољски одред, био је командир Периша Влаховић. Њега је убрзо на тој дужности замијенио шеф штаба бригаде капетан Грујица Грдинић.

Команданти батаљона били су: Прошћенско-баричког (у прво вријеме откомандован из састава бригаде) капетан Перо Ђуришић, Брзавског капетан Михаило Кнежевић, Бјелопољског капетан Јаков Ракочевић и Пећарско-бистричког батаљона капетан Сава Лопушина.

О осталом командном кадру у бригади тешко је извести тачан закључак због честих измјена командира чета, батаљон-

ских и четних барјактара. При покушају да се колико-толико да тачнији списак командног кадра ове јединице послужили смо се платним списковима Бјелопољске бригаде за октобар и новембар 1914. г. Међутим, у ове спискове није унесено сво командно особље, јер водници који су вршили дужност командира чета нијесу примали плату. Тако, Вуко Шћекић из Брзавског батаљона који је вршио дужност командира чете (Руишке) од 1912. г. 15/28. XII 1914. затражи унапређење у чин официра „како би добијао плату”, а барјактару Прошћенско-баричког батаљона Ђуру Р. Ненезићу одговорено је да „батаљонски барјактари немају право на плату”, мада су обојица уведени у означене спискове. Наведени платни спискови су непотпуни и зато што је, у вријеме када су сачињени, дио командног особља био откомандован. Затим, неки официри и барјактари били су деградирани па поново рехабилитовани и сл. Стога су коришћени разни извјештаји с фронта и друга акта. Ишло се при том до командира чета и четних барјактара, док је имена водника и десечара, а да се и не говори о борцима, чини се, немогуће реконструисати. Зато се овдје не доносе ни састави јединица који су познати (познат је састав Извиђачке чете).

Командири чета у Бјелопољској бригади у разним периодима били су:

1. официр Симо Лалевић	2. официр Марко Фурунџић
3. Радосав Нишавић	4. Никола Поповић
5. Мартин Поповић	6. Миладин Фемић
7. Раде Станишић	8. Милутин Бубања
9. Вукосав Шћекић	10. Јован Шутовић
11. „ Милун Смоловић	12. „ Милета Зејак
13. официр Јанко Човић	14. официр Милован Јоксимовић
15. Ново Грдинић	16. Миросав Томовић
17. Јанко Кргушић	18. Милија Бошковић
19. Новеља Илинчић	20. Милован Кљајевић
21. Божо Булатовић	22. „ Тодо Мораковац
23. „ Радисав Крговић	24. водник Тадиша Илић
25. водник Радосав Булатовић	26. Радун Бубања
27. поручник Симо Војиновић	
29. водник Вук Шћекић	28. п. поручник Васо Бошковић

Водници-командири чета унапређивани су касније у чин официра. Било је и водника (старјешине вода) који су повремено или у одређеним периодима вршили дужност заступника командира чете (Вуксан Јоксимовић, Миле Лакићевић, Миливоје

Вукајловић, Јовица Шебек, Драгиша Бубања), док је водник Бошко Басекић ту дужност обављао углавном током читавог рата, умјесто командира Варошке чете Тода Мораковца који је био повраћен на дужност у позадини. У бригади је било официра (народних) чије нам дужности нијесу познате — официри Милета Јокић и Васо Брајковић.

Као батаљонски барјактари помињу се Васо Шћекић (једно вријеме командовао Брзавским полубатаљоном), Ђуро Ненезић и Цвето Марић, док се као четни барјактари помињу: Илија Басекић, Јосо Рудић, Зељо Ракоњац, Јањо Крговић (у неким документима с почетка рата помиње се као батаљонски барјактар), Новица Ковачевић, Вучић Вујичић, Радосав Мрдовић, Милош Бошковић, Раде Шестовић, Марко Секулић, Илија Коњевић, Аксо Бубања, Вуко Ђуровић, Вуко Ђоровић, Вук Недовић, Миљан Кораћ, Митар Радовић, Радивоје Ђаловић, Миле Пребирачевић, Перко Вукићевић, Јосиф Поповић, Миле Грдинић, Мартин Гребовић, Максим Раичевић и Јосиф Озринић. Али, могуће је да ово није потпун списак барјактара, а вјероватно ни официра.

Вршилац дужности ком. батерије (додијелене бригади) био је капетан Вукан Мијушковић, шеф ордонанса штапског особља поручник Милован Крговић, бригадни свештеник Кирило Балшић.

Бригадна интендантура формирана је у саставу: шеф интендантуре Андро Станић, помоћник шефа Миле Пајевић и шеф коморе Косто Лилић. Станића је убрзо замијенио Бошко Басекић (до преузимања дужности ком. чете), а у новембру (1914) Обласна управа је послала Коста Мацаља и 20 Муслимана „да врше интендантску службу”

Задатак Санџачког одреда на почетку рата био је да се прикупи на линији Бољанићи — Бобово да спријечи продор непријатеља с правца од Чајничка и Челебића и онемогући одвајање црногорске од србијанске војске, чије је лијево крило било у рону Прибоја. Ради извршења овог задатка Гојнић је своје снаге подијелио у двије колоне, односно одреда, како их је назвао, о чему је дописом (бр. 126 од 20. јула, тј. 2. августа по нов. кал.) обавијестио Влаховића. Гојнић је, поред осталог, писао Влаховићу да га је одредио за команданта Бјелопољског одреда „у чији састав улазе батаљони: Бјелопољски, Брзавски и Пећарско-Пештерски” (Прошћенско-барички батаљон био је откомандован из састава бригаде) и да је одред распоређен „у општу резерву истакнутим одредима од Тронеђе (српско-црногорско-аустроугарска тронежа — Ж. Ш.) до р. Таре”. Гојнић је даље писао:

„Граничну линију од Тронеђе до р. Таре ради одбране у случају непријатељског напада подијелио сам у два одејка: десни од Тронеђе до р. Ђехотине којег посиједа и осигурава Бољанички одред (колоне која је наступала од Бољанића — Ж. Ш.) под ком. кап. Крста Поповића, а лијеви од р. Ђехотине до р.

Таре, којег посидеја и осигурава Љубишански одред под ком. командира Јована Жижића. У случају да нас непријатељ потисне наш је правац одступања за десни одсјек пограничном линијом између нас и Србије у правцу Бистрице, а лијеви на Стожер и Бјеласицу.

Ваш задатак би био у том случају да помогнете десној или лијевој колони, према потреби и добивеном наређењу. У случају да нас непријатељ почне обилазити са десног крила потискујући србијанске трупе, ваш би задатак био да чувате десни бок”.

Бригада се тога дана налазила у Отиловићима код Пљеваља, јер је командант бригаде још 25. јула издао наредбу којом је све батаљоне ставио у стање потпуне приправности. Наредног дана захтијевао је да те ноћи (26. VII) Прошћенско-барички батаљон буде на зборном мјесту на Горицама, а остали батаљони на њима одређеним зборним мјестима. Ови батаљони су из Бијелог Поља пошли 27. јула у 4 сата послје подне овим редом: Бјелополски, затим Брзавски а за овим Пећарско-бистрички маршем у правцу Шаховића, с тим да увече залогоре у близини тога мјеста, а 28. да се прикупе у Шаховићима и Папама, гдје би добили ново наређење. Бригада је затим пошла у правцу Пљеваља, па је 31. јула била у Отиловићима у овом саставу:

I — Прошћенско-барички батаљон: откомандован из састава бригаде;

II — Бјелополски батаљон: стројних официра 4, штапских официра 2, оф. одаслатих 1, оф. болесник —, војника бораца 326, бораца болесних —, небораца болесних —, одсутних бораца 88, одсут. небораца —, присутних небораца 5;

III — Брзавски батаљон: стројних официра 3, штапских официра —, официра одаслатих 1, болесних оф. —, војника бораца 384, болесних бораца 1, бол. небораца —, одсут. бораца 24, одсут. небораца 29, присут. небораца 16;

IV — Пећарско-бистрички батаљон (раније називан Пећарско-пештерски): стројних оф. 5, штапс. оф. —, оф. одаслатих 2, оф. болесних —, војника бораца 383, болесних бораца —, небораца болесних —, одсут. бораца 50, одсут. небораца 20, присутних небораца 6.

Свега у бригади: оф. стројних 12, оф. штапских 2, оф. одаслатих 4, оф. болесних —, војника бораца 1093, бораца болесних 1, одсут. бораца 162 итд.

У бригади је било пушака: московки 123, маузерки 505, а остале су биле мартинке с вендерловим, па је шеф штаба тражио од команде дивизије 300-400 пушака новијег модела. Бригада је располагала и са 20 јахаћих и 76 товарних коња.

Три батаљона који су били у саставу бригаде налазили су се 9. августа у Готовуши, одакле је наредног дана требало да пређу у Бољаниће. Тога дана дошло је и до првих дезертерстава из бригаде.

У међувремену отпочела су и непријатељства на граници. До њих је дошло и прије објаве рата упадом једног одјељења шуцкора (аустро-угарска нерегуларна милиција у Босни — Ж. Ш.) на црногорску територију, али је напад одбијен. Затим, сјутрадан по објави рата, тј. 7. августа, обје колоне Санџачког одреда отпочеле су напад и прешле на непријатељску територију. Одбацивши слабе аустроугарске снаге према Чајничу и Дрини, десна колона (Бољанићки одред) допрла је до близу Дрине, али је већ 12. августа напредовање ове колоне заустављено од стране јачих непријатељских снага, које 15. августа преузимају иницијативу. Снаге Бољаничког (назива се и Ковачки) одреда биле су принуђене да се у току ноћи 15. августа повуку на нове положаје, јер је дошло до жестоког напада аустроугарских трупа на ширем фронту. Бјелополска бригада се налазила у резерви. Штаб бригаде, са два батаљона, налазио се на висовима изнад Поникве, док су једна чета из Брзавског и Ораховичка чета из Бјелополског батаљона одржавале везу између своје бригаде и осталих јединица Бољаничког одреда. Борбе су настављене и наредног дана (16. августа), када је у борбу на планини Ковач уведена и резерва, па и Бјелополска бригада. Међутим, у току 16. и 17. августа снаге Ковачког одреда су потпуно разбијене, о чему је Гојнић обавијестио команданта Српске ужичке војске. Наиме, у Гојнићевом извјештају стоји да му је дивизија растројена и да је 16. августа око подне наредио повлачење.

Повлачење се код неких јединица претворило у безглаво бјекство, што се види и из једне наредбе команданта Бјелополске бригаде којом је тражио да му се достави „поименични списак водника, барјактара (четних и батаљонских) и четних официра, који су напустили своја мјеста и непредуприједили и зауставили подручне им чете и водове на дан вођења борбе између наших и аустријских трупа 4. о. м. (17. августа по нов. кал. — Ж. Ш.) на звано мјесто Ковачу, те су како војска тако и односне им старјешине, приликом одступања у званом мјесту Бољанићима, потпуно се растројили, дали у бјекство и оставили само надлежне им старјешине бригадне и батаљонске на висовима и положајима Бољанићске Косе и Пијевчеве Главе. . ”

Командант бригаде је захтијевао да се сви официри стражарно спроведу, као и остали који су касније, при повлачењу у правцу Бијелог Поља, побјегли са предстража с положаја. Међутим, обдјеглих је био приличан број. Према поименичном списку, који је састављен у Његњеву 14/27. августа 1914, само из Брзавског батаљона било је 124 одбјеглих, међу којима је било и четних барјактара, водника и полуводника. Карактеристичан је у том погледу и извјештај команданта Пећарско-бистричког батаљона команди Бјелополског одреда од 11. августа (24. по нов. кал.) са Жубера (изнад Павина Поља), поднесен послѣје повлачења од Пљеваља, у ком стоји: „Из подручног ми батаљона

одбјегли су готово сви, од 400 војника I класе активне војске налази се овде 130, а остали су одбјегли” Батаљонског барјактара означа као покретача бјекства 100 војника, који претходног дана бијаху напустили предстраже. Команда је затражила списак одбјеглих које је требало привести у јединице, а барјактар је третиран као војни бјегунац па су предузете мјере да се он ухвати. Одбјеглим официрима Гојнић је лично скидао грбове. Истина, касније су ови официри рехабилитовани, а и овај батаљонски барјактар је ослобођен кривичне одговорности.

Због повлачења јединица са сектора Бољанићи — Ковач морала се повићи и колона с правца Челебића, гдје је 15. августа Прошћенско-барички батаљон (тада откомандован из бригаде) претрпио осјетне губитке — шест погинулих из Вранешке и један из Баричке чете. Погинулих је било и из других батаљона (нпр. 5 погинулих из Пећарско-бистричког), а међу рањенима били су и команданти Прошћенско-баричког и Брзавског батаљона.

Губици су дјеловали деморализаторски. И Прошћенско-барички батаљон с јаком борбеном традицијом из ранијих устанака и буна бијаше захватило расуло. Зато командант овог батаљона писао да његовим војницима „није много стало да Шваби допану шака”, па предложи „да се овај батаљон удаљи од својих кућа”, јер се послѣ повлачења од Челебића налазио на Стожеру (поново у саставу своје бригаде), а Брзавски, Пећарско-бистрички и дјелови Бјелополског држали су положаје на Коврену, Жуберу и Човића врховима. Штаб бригаде налазио се 24. августа на Жуберу, одакле је подређеним батаљонима издао „маршевну диспозицију” за 25. август. Прошћенско-барички батаљон добио је задатак да најкасније до 9 сати ујутру крене правцем Стожер — Соколац — Шаховићи, док су се остала три батаљона имала кретати правцем Павино Поље — Гранчарево — Бијело Поље. Зборно мјесто бригаде одређено је да буде на лијевој обали Лима (код моста), гдје је био предвиђен краћи одмор и пријем таина. Требало је да батаљони потом посједну ове положаје: Пећарско-бистрички батаљон Вољавац, Прошћенско-барички положаје између села Расова и Бистрице, Бјелополски између Његњева и Олуја, а Брзавски позиције изнад села Његњева.

Бијело Поље је тих дана било изложено опасности да га посједну непријатељске снаге, јер су у међувремену били пали Прибој и Пријепоље (21. августа), а прије тога Пљевља (19. августа). Послѣ пада Пријепоља пала је и Нова Варош, а јак непријатељски одред заузео је Бродарево, одакле се повукла једна омања јединица србијанске војске. Једно одјељење муслиманских качака (одметника) из Бродарева упало је у село Страњево, али је, пошто је починило више зулума, одатле сузбијено од мјесног становништва и српске војске. Том приликом уиђено је 5 а рањено 10 одметника.

У међувремену бригадир Гојнић, са јединицама из предбалканске Црне Горе које су улазиле у састав Санџачког одреда, био је посјео Граб и Лису, да спријечи евентуални продор непријатељских снага од Бродарева. Јединице Бјелополске бригаде су се још прикупљале, а то није ишло лако, јер, поред Брзавског батаљона у чијим је редовима 27. августа недостајало 124 војника, из Прошћенско-баричког дан раније на зборном мјесту у Бољанини није се налазио 101 борац. Штавише, и послије повлачења аустроугарске војске из Санџака и поновног похода црногорских јединица ка Дрини око 70 војника из овог батаљона скривало се око својих кућа, па Обласна управа обавијести команданта бригаде (20. IX, тј. 3. X по н. к.) да „небројно пута шаље жандармерију и војнике за бјегуницима по Стожеру и Барицама”, да је један убијен, да „бјегуници пуцају на жандарме”, да их је „ухваћено 23 и биће предати ратном суду”, да су „остали утекли пут својих јединица”, али да Управи „није познато да ли су у исте стигли. . .”

Поред Бјелополске, опште расуло је било захватило и Пљеваљску бригаду. Савременик догађаја и истакнути оновремени црногорски официр Љ. Полексић о тим приликама каже: „Формирање ових бригада (ради се о бригадама из новоослобођених крајева — Ж. Ш.) изведено је по угледу на формирање војске у старим границама Црне Горе. Али то није била војска. То је био пописан народ од 17—62 године који је пре непуне две године био ослобођен петвековног ропства. Народ без и најосновније војничке обуке, ненаоружан или делимично наоружан пушкама старих система Берданкама и Вендерловим, без одела и обуће, са четним старешинским особљем такође без икакве обуке и већином неписменим. . .” Додали бисмо томе, чини се, и не увијек срећно одабраним кадром са стране. Поједини официри из предбалканске Црне Горе унапријед су сумњичили своје војнике, приступали им с предрасудама. Интересантна је у том погледу жалба неколико водника Прошћенско-баричког батаљона (Јакова Мрдака, Раша Кљајевића, Јовице Филиповића, Лазара Коњевића и Тодора Бошковића), који команданту бригаде оптужише свога ком. батаљона за низ злоупотреба код Челебића. Пошто жалбу поднијеше нешто касније, образложише да се раније нијесу жалили јер им је командант био рањен, па то учинише пошто је излијечен. Овај случај је исљеђивао шеф штаба дивизије капетан Ђуро Вукотић.

У ситуацији која је настала послије повлачења црногорских јединица од Челебића и са сектора Бољанићи — Ковач и пада Пријепоља и Бродарева у аустроугарске руке, веза између црногорских и србијанских јединица је прекинута. Бијело Поље се нашло пред непосредном опасношћу, запријетила је и опасност од продора аустроугарских трупа ка Сјеници, гдје је србијанске војске било мало. Стога је шеф штаба Бјелополске бригаде Грдинић 26. августа издао наредбу за покрет трупа ка Сјеници

ради спречавања евентуалног непријатељског продора на ту страну и покрета непријатељских снага од Сјенице ка Бијелом Пољу, посебно аустрофилских расположених наоружаних Муслимана с Пештери. Затим, требало је успоставити везу са србијанским јединицама код Сјенице.

За то вријеме Гојнић се са 4 батаљона (око 2.000 бораца), 4 брдска спорометна топа и 4 митраљеза налазио на положајима на Лиси и Грабу. У међувремену у Бијело Поље је из Таковице стигао бригадир Миле Матановић с Таковичком бригадом (2 регрутска батаљона са 1.000 војника, 2 пољска и два брдска брзометна топа и два митраљеза) и 23. августа пошао за Кичаву у испомоћ снагама бригадира Гојнића. Сем тога, црногорска Врховна команда упутила је у Санџак из састава Ловћенског одреда Спушку бригаду (3 бат.) и новоформирану Ловћенску бригаду (3 бат.); из Херцеговачког одреда Колашинску бригаду (5 батаљона; Пољски батаљон ове бригаде од раније се налазио у саставу Санџачког одреда) и једну батерију. Ове јединице су 23. августа послале из Никшића за Санџак: Ловћенска и Спушка бригада на Левер Тару, а Колашинска у Поља. Црногорска Врховна команда је затим својом наредбом (25. августа) формирала Санџачку војску, у чији ће састав временом ући 2/3 црногорске војске. За команданта Санџачке војске именован је дивизијар сердар Јанко Вукотић.

У циљу лакшег командовања Санџачка војска је разврстана у двије дивизије: I санџачка дивизија под командом бригадира Луке Гојнића, формирана од људства Пљеваљске дивизије (из њеног састава изузета Пљеваљска бригада) и II санџачка дивизија, под командом бригадира Машана Божовића, састава: Ловћенска, Спушка и Пљеваљска бригада. Колашинска бригада стављена је у резерву Санџачке војске. Временом је долазило до извјесних попуна и организационих измјена Санџачке војске.

Бјелопољска бригада је ушла у састав I санџачке дивизије, а нешто касније (у другој половини новембра) у састав II санџачке дивизије. За команданта Бјелопољске бригаде наредбом Л. Гојнића (17/30. VIII 1914) наименован је капетан Грујица Грдинић, који је, као начелник штаба бригаде, ту дужност вршио од повлачења бригаде са сектора Бољанићи — Ковач. Истина, три дана послје наименовања Грдинића, П. Влаховић је из Пљеваља телеграфски обавијестио Гојнића („ради знања”) да по налогу врховног команданта краља и „синотњом наредбом командант Санџачке војске г. Дивизијара Вукотића повраћен сам опет за команданта БПољске бригаде...”, али, колико је познато, он на ту дужност није ступио

Питање Санџака овог пута ријешено је на централном дјелу аустроугарског и српског фронта, битком која је вођена у подручју пл. Цер од 12. до 24. августа. Наиме, послје вишедневних борби, а посебно 17, 18. и 19 августа, непријатељ је разбијен

и принуђен на повлачење преко Дрине, па су од 21. до 24. августа аустроугарске трупе избачене из Србије. Била је то прва српска и прва савезничка пobjеда у првом свјетском рату, којом је завршен први период рата на балканском фронту.

2.

Послије пораза аустроугарске војске на подручју Цера отпочело је повлачење и њихових јединица из Санџака. Већ 24. августа напустиле су Нову Варош, у коју су српске јединице ушле сљедећег дана. Пријепоље је напуштено 25. увече и 26. изјутра, када су у напуштену варош ушле српске трупе, а затим и Бродарево. Овдје су похватале и стријељале неке муслиманске бунтовнике, који су 24. узнемиравали црногорске трупе између Црног врха и Биова гроба. Српске јединице су код Бродарева успоставиле везу са једним црногорским батаљоном, а 27. августа Гојнић је с Граба успоставио везу са одјељењима српске војске која су оперисала око Јабукe и српско-црногорске границе.

И црногорска Санџачка војска отпочела је наступање: десна колона (I дивизија) наступала је правцем Коврен — Вруља — Матаруге — Пљевља (претходница Ђаковичка бригада бригадира Матановића), док је Пљевалска бригада (из састава лијеве колоне) пошла са Стожера преко Коврена и на Глибаћима се сјединила са Ловћенском бригадом. Непријатељских снага није било ни испред једне колоне, па су црногорске трупе 27. августа ушле у Пљевља.

У међувремену Бјелополска бригада се налазила у околини Бијелог Поља. Командант бригаде је 29. августа из Олуја обавијестио Гојнића да је у 4 батаљона прикупљено око 1.560 војника I класе, па предложи да би од тог броја војника требало изабрати „једно хиљаду људи од којих би се могло учинити једно два батаљона доста добрих бораца на које би се могло полагаати наде и поуздања. . .” За остатак „600—700 војника ако не и више јер придолазе сваки дан” предложио је да се употребе за преношење ратног материјала. Напомену да му је то одмах немогуће спровести, јер су Бјелополски и Прошћенски батаљон откомандовани (за превоз топова од Сутивана за Лису куда се крчио пут), а само из Прошћенског батаљона одабрао би најмање 400 а из остала три 600 бораца. Из Бјелополског батаљона су од дана мобилизације била стављена на располагање управним властима 153 обавезника, којима је 26. августа додат и остатак од 80 војника из I бјелополске чете за разне позадинске службе.

Гојнић није прихватио овај предлог о реорганизацији, већ је бригада добила наредбу за покрет к Пљевљима. Грдинић је 30. августа у Расову израдио маршевну диспозицију за два батаљона који нијесу били откомандовани (Брзавски и Пећарско-бистрички) с правцем кретања Сутиван — Лиса — Козица — Отиловићи.

Штаб бригаде је 31. августа био на Козици, гдје се налазио и 4. септембра. Али, већ наредног дана налазио се у Доловима код Пљеваља, а бројно стање у бригади било је слjedeће: официра 21, војника бораца 1.595, небораца 63, али је из бригаде било откомандовано: официра 18, војника бораца 1.345 и небораца 52. Два дана касније штаб бригаде је био у мјесту Луке покрај Дрине, гдје се налазио и наредног дана (8. IX), када је у бригади било: официра 20, војника бораца 1.469, небораца 122.

Овдје ваља напоменути да се бројно стање у бригади свакодневно мијењало, највише због привременог откомандовања појединих чета из састава бригаде. Придодавале су артиљеријским и митраљеским јединицама или упућиване на друге задатке, често и радне. Постојала је и Извиђачка чета Бјелопољске бригаде под командом официра Нова Грдинића. Та је чета била углавном састављена од људства из Прошћенско-баричког батаљона. У једном документу из септембра 1914. г. помиње се Мјешовита чета, али радило се изгледа о истом људству. Као официри у овој чети помињу се Ново Грдинић и Милета Зејак. Та чета, састава 122 војника, бијаше подијељена на шест водова. Радило се о чети формираној за извршавање одређених задатака.

И дезертерства из јединица или самовољни одласци војника кућама с намјером да се снабдију и поново врате у јединицу били су чести, што је утицало на дневне промјене бројног стања у бригади. Иначе, у бригади је најчешће било од 1.500—1.600 бораца, небораца и осталих.

Послије уласка у Пљевља I дивизија Санџачке војске је, сломивши отпор непријатељске заштитнице, 29. августа заузела Бољаниће, а наредног дана непријатељ је напустио и положај граничног фронта у рејону Металке. Затим, у току даљих операција на овом правцу црногорске јединице су успјеле да до 7. септембра увече протјерају непријатеља са десне на лијеву обалу Дрине.

I Бјелопољска бригада је била у покрету (у њен састав ушла је и раније откомандована Варошка чета), али, колико је познато, она ових дана није ступала у борбу. Двије чете Брзавског батаљона послате су 2. септембра да праве пут у правцу Челебића, а остале су одређене да гоне топове. Команда овог батаљона 4. септембра била је у селу Црњцима, а три дана касније у селу Завајиту. Састав батаљона био је: оф. присутних 3, бораца 365, небораца 9, свега у трупи 377; на лијечењу бораца 14, небораца 1, одсутних бораца 51, одсутних небораца 36, Бјелопољски батаљон тада је био на Металци (оф. 3, војника бораца 200, св. 203), а Прошћенско-барички (састав: 7. официра, 562 борца и 54 неборца) 6. септембра се кретао као пратња брзометних топова са пл. Ковачка Чајничу. Тих дана једна чета из овог батаљона била је прикомандована Бјелопољском (налазио се на Требјешком брду), који 9. септембра у овом саставу имаше 371 борца, док је командант Брзавског батаљона молио да се његов батаљон поврати у састав бригаде.

У међувремену црногорске трупе су 6. септембра допрле до пред Горажде. Три дана касније појавиле су се и испред Фоче, гдје су оперисале снаге Санџачке војске и Дринског одреда под командом дивизијара Митра Мартиновића. Овај одред црногорске војске формиран је 30. VIII 1914. г. са задатком да у садејству са Санџачком војском оперише на правцу Фоча — Калиновик — Сарајево.

Јаке борбе на пријелазима преко Дрине отпочеле су 14. септембра. У тим борбама учествовали су и дјелови Бјелопољске бригаде (првог дана борби погинуо је Мирко Шутовић из Прошћенског батаљона). Том приликом посебно се истакла чета извиђача Нова Грдинића. Ова јединица истакла се и наредног дана (15. IX) у борбама на Петибору, гдје је убијено више од 40 непријатељских војника. Одавде су, садејством више јединица, протјеране непријатељске снаге, а затим и са другог положаја Врхови. За храброст испољену у борбама на Дрини и Петибору командир Извиђачке чете је предложио више официра, водника и бораца за одликовање.

Прва санџачка дивизија наступала је даље у правцу Рогатице и заузела положаје Петибор — Јабука — Врањевина — Храњен. Тако, се Бјелопољски батаљон 20. септембра налазио на Јабуци, а Прошћенски на Гласинцу, гдје се налазио и три дана касније, док је Извиђачка чета Нова Грдинића била у Добрачи. Тада је ова чета била ојачана, па је у свом саставу имала 3 официра и 235 војника. Прошћенско-барички батаљон се 24. септембра налазио у Рогатици (ослободиле је црногорске јединице 17. IX), а три дана касније (27. IX), заједно са Пећарско-бистричким, у Стјеницама.

Јединице Санџачке војске и Дринског одреда 23. септембра запосјеле су одређене положаје и отпочеле са извиђањем преко Гласинца, Романије и Јахорине. До 25. септембра извиђачке јединице овладале су истакнутим тачкама: Палеж, Челопек, Пуховац, Сиљева глава и село Пале. Практично извиђачке јединице Санџачке војске заузеле су Романију; комуникација Сарајево — Власеница била је прекинута.

У заузимању истакнутих пунктова на Романији учествовале су и јединице Бјелопољске бригаде. Тако, је 26. септембра командант бригаде упутио из Стјенице Извиђачку и Стожерску чету да извиђају у правцу Сиљеве главе, па је Извиђачка чета тога дана стигла на Палеж. Три дана раније (23. IX) командир Извиђачке чете Грдинић са 120 војника изабраних из Прошћенско-баричког и 20 из Бјелопољског батаљона налазио се код Новакове пећине, одакле је требало да крене пут касарне на Гласинцу.

За то вријеме српске и аустријске јединице су биле у сталном међусобном додиру на положајима. Обојстрано исцрпљене. 26. септембра обје стране прешле су на одбрану. Та „рововска фаза битке на Дрини“ потрајала је мјесец дана, до 25. октобра.

У међувремену, почетком октобра извршено је прегруписање Санџачке војске и Дринског одреда; Бјелополска бригада заузела је положаје између села Шенковића и Млађа (налази се на југоисточној страни Гласиначког поља), у рејону села Читлуци. Тако се, 5. октобра Прошћенско-барички батаљон налазио у Глуховцу, а 9. на положају Кула. Тога дана је Санџачка војска посјела положаје за одбрану и то прва санџачка дивизија положаје Млађа, јер је извиђањем утврђено наступање непријатеља у правцу Романије. Непријатељ се убрзо и огласио, цијели дан је артиљеријом тукао положаје на Млађу. Наредног дана (10. X) непријатељ је извео општи напад на Млађ. Али, пошто је напад очекиван, положаји су утврђивани читаву ноћ па је непријатељ сузбијен.

На Млађу су били ови батаљони Бјелополске бригаде: Бјелополски, Брзавски и Прошћенско-барички батаљон, чија је Блишковска чета 9. X водила борбе код Сокоца и одбила непријатеља (из ове чете погинуо је један и један из Стожерске, двојица из Прошћенске док је рањених било више). На Млађу је погинуо и официр Брзавског батаљона Вукосав Шћекић. Из овог батаљона у борби на Млађу су се истакли водници Тадиша Илић, Радован Булатовић и Вуко Шћекић у бацању бомби и јуришима. Био је и приличан број рањених из овог батаљона.

Од 11. до 18. октобра на сектору јединица Санџачке војске знатнијих догађаја није било. У међувремену непријатељ је прикупљао појачања и спремао поновни напад на српску Ужичку и црногорску Санџачку војску, али су се и ове јединице припремале за одбијање напада. На Млађу је прикупљено 9 батаљона Ловћенске, Васојевићке и Бјелополске бригаде, 8 пољских и 2 брдска топа, а на одсјеку Витањ — Сиљева глава — Прача 12 батаљона Ђаковичке, Колашинске и Пљеваљске бригаде, Извиђачки одред Санџачке војске и 6 топова. У резерви су се у рејону села Обртића налазила 4 батаљона Доњовасојевићке и Острошке бригаде.

Овдје ваља напоменути да има мало сачуваних података о Бјелополској бригади. У извјештајима се дају и доста оштре оцјене о њеној борбенисти. Истина, ова бригада је у каснијем периоду ратовања била знатно борбенија него на почетку рата. До отказивања послушности долазило је и у другим јединицама црногорске војске. I Бјелополска бригада била је знатно квалитетнија у нападу или контрајуришцу него у одбрани позиција, што је био случај и са другим јединицама црногорске војске. Уосталом, ни остале јединице црногорске војске нијесу биле припремљене за рат са модерном армијом каква је била аустроугарска.

Напоменимо да и о бројном стању у бригади у литератури фигурирају нетачни подаци. Тако, у оновременим документима налазимо и податак да је Бјелополска бригада уочи поновне битке на Млађу (18. X 1914) у четири своја батаљона имала свега око

400 бораца, што није тачно. Јер, само у Извиђачкој чети, која се одликовала изузетном борбеношћу, што командант бригаде и истиче у извјештају од 30. IX (13. X по нов. кал.), било је 140 бораца. Затим, у извјештају команданта Брзавског батаљона стоји да је његов батаљон (састава 260 бораца, јер је дио људства био додијелен другим јединицама) 9. и 10. октобра водио борбе на Млаћу и да је на десном крилу одржавао везе са српским трупима, а на лијевом са Љешанским батаљоном. Зна се да се овај батаљон на Млаћу налазио и 14. октобра. У борбама на Млаћу било је појединаца из овог батаљона који су се посебно истакли, па командант батаљона наведе њих 36 поименично, а два пута је предлагао да се за храброст испољену на Млаћу унаприједи у чин официра водници Тадиша Илић, Радован Булатовић и Вуко Шћекић.

И пред жестоких напада непријатеља, јединице Санџачке војске остале су на својим положајима за читаво вријеме од 11. до 17. октобра. Али, нови непријатељски напад услиједио је 18. октобра, најприје на извиђачке дјелове десног крила Санџачке војске, које је и потиснуо. Затим, услиједио је напад непријатеља на цијелом фронту Санџачке и Ужичке војске, али су непријатељске снаге одбијене. Непријатељска дјејства продужена су и сјутрадан (19. X), а најжешћи напад изведен је на спој Санџачке и Ужичке војске, али је и он снажним противјуриспом јединица обје војске одбијен. Јединице Санџачке војске имале су тога дана велике губитке. Само из III регрутског батаљона од 5 официра погинуо је један а 3 тешко рањена, а од 716 војника 96 је погинуло а 230 рањено. Једна чета овог батаљона је скоро потпуно уништена, јер од 147 војника имала је 114 погинулих и рањених.

Двадесетог октобра непријатељ је поново отпочео напад на цијелом фронту Санџачке војске. Аустроугарска 8. брдска бригада нападала је на захвату Соколац — Рогатица и успјела је да избије пред главне положаје десног крила I санџачке дивизије, док су 50. дивизија (3. и 15. брдска бригада) и одред пуковника Хајдера, пошто су одбацили извиђачке дјелове Колашинске бригаде са Боговићке планине и Витеза, допрли до истакнутих положаја Санџачке војске. Међутим, борбе на Романији достигле су врхунац 21. октобра (није нападан Млаћ, већ је жестина напада усмјерена на центар и лијево крило Санџачке војске), када је непријатељ наставио енергична дјејства и знатно потиснуо неке дјелове Санџачке војске. Дошло је до повлачења Колашинске бригаде, па је Вукотић био принуђен да цијелу Санџачку војску повуче на десну обалу р. Праче, на одсјек Јабука — пл. Храњен. Повлачење јединица извршено је ноћу између 21. и 22. октобра.

Двадесет трећег октобра командант Санџачке војске обишао је прикупљене јединице на Јабуци, па, пошто је извршио увид у стање трупа и закључио да му је с њима немогуће при-

хватити озбиљнију борбу на тим положајима, наредио је повлачење на десну обалу Дрине. Послије подне и ноћу између 23. и 24. октобра трупе су на мосту код Горажда прешле Дрину. Истога дана је и Дрински одред одступио од Калиновика за Фочу, у чијем је рејону 25. октобра такође прешао на десну обалу Дрине. Због новонастале ситуације код црногорских јединица, наређено је и повлачење Ужичке војске.

Пошто су 24. октобра увече и последњи дјелови Санџачке војске прешли Дрину, мост код Горажда је порушен. Овим повлачењем завршене су операције Санџачке војске и Дринског одреда у источној Босни, изведене од 15. IX до 25. X 1914. г, у којима су изгубили 11,5%⁰ цјелокупног људства. У овим је операцијама и Бјелопољска бригада имала осјетне губитке.

По повлачењу на десну обалу Дрине, Санџачка војска (штаб у Чајничу) запосјела је положаје од ушћа Лима до Огљешовског потока наспрам Устиколине, а одатле до Шћепан-Поља положаје је држао Дрински одред.

Пошто су одбациле српске и црногорске јединице из Босне, аустроугарске трупе су предузеле офанзиву на Србију и одбациле српске војне снаге на вододјелницу Колубаре и Западне Мораве, гдје ће се у времену од 16. XI до 15. XII 1914. г. на фронту од 200 км одиграти највећа и најзначајнија битка између српске и аустроугарске војске. За то вријеме јединице Санџачке војске обезбјеђивале су лијеви бок и позадину српске војске од непријатељског упада у Санџак. Наиме, у првој половини новембра на фронту Санџачке војске није било борби, сем што су вршена извиђања. Међутим, како је 15. новембра Ужичка војска отпочела повлачење из рејона Вишеграда ради посиједања положаја код Ужица, на правац Вишеград — Прибој упућена је новоформирана Лимска дивизија из састава Санџачке војске (Дечанска и Доњовасојевићка бригада, састава 7 батаљона, 4 топа и 4 митраљеза, а нешто касније и Острошка бригада, састава 2 батаљона, 2 топа и 2 митраљеза). Ове јединице, заједно са V кадровским пуком српске војске, у времену од 23. до 27. новембра водиле су свакодневне борбе на положајима око Вишеграда. Најзад, 12. децембра јединице Лимске дивизије ушле су у Вишеград и потом посјеле десну обалу Дрине на простору од Старог Брода до ушћа Лима, гдје је Лимска дивизија 19. децембра стављена под команду Ужичке војске. Прије тога Дечанска бригада је враћена у састав Санџачке војске.

За то вријеме на фронту Санџачке војске и Дринског одреда није било борби. Зато је Дрински одред упућен у Никшић, а Санџачка војска је посјела и његове положаје.

Послије побједи српске војске у колубарској бици, ослобођења Београда и протјеривања непријатеља из Србије, на српском и црногорском фронту завладало је затишје, које је потрајало до 14. децембра 1914. до октобра 1915. г.

Након повлачења Санџачке војске на десну обалу Дрине, јединице Бјелопољске бригаде биле су распоређене: Регрутски батаљон (ушао у састав бригаде, командант капетан Шћепан Ковачевић) са два брдска небрзаметна топа од Хињевца до р. Јањине; од ушћа Лима до ушћа Јањине налазиле су се још неке јединице бригаде (сједиште штаба у Међурјечју), док се Пећарско-бистрички батаљон као резерва налазио у Горњем Поблаћу, а једна чета Прошћенско-баричког батаљона била је одаслата у рејон Фоче, док се тамо налазио Дрински одред.

Тада су се код неких јединица Санџачке војске испојили знаци недисциплине. Вршилац дужности команданта Прошћенско-баричког батаљона жалио се да су се у овај батаљон повратиле двије чете из Извиђачког одреда (139 војника), а он их не може послати натраг јер се боји нереда, пошто је „велико негодовање међу војницима и за чету при дринском одреду што је одаслата”. Иначе, у бригади је при крају откобра било свега 739 војника, док остали бијаху придодати другим јединицама, што је имало за посљедицу бјекства војника кућама. Тако, из Прошћенско-баричког батаљона, чији се штаб почетком новембра налазио у Раонићима, бијаше побјегло кући 39 војника. Позадинске службе окупљале су бјегунце и спроводиле их штабу бригаде.

У вријеме оперативног затишја Бјелопољска бригада је 20. новембра ушла у састав II дивизије. Штаб бригаде налазио се тада у Раонићима. Нешто прије тога (31. X) командант бригаде тражио је од команде дивизије да му поврати откомандоване официре — капетана Саву Лопушину и Јанка Кргушића, а мјесто њих би остали официри из Пећарско-бистричког батаљона Милија Бошковић и Никола Поповић. Пећарско-бистрички батаљон је тада био откомандован и придодат Ловћенској бригади. Командант бригаде је свој захтјев образлагао да су му неки официри рањени, неки погинули, а капетан Кнежевић тешко болестан. И 14. новембра обавјештавао је команду дивизије да оскудјева у официрима и тражио официра Сима Лалевића да преузме команду над двјема четама код батерије на Требијешу, да би старјешина те двије чете официр Божо Булатовић, као врло поуздан, могао преузети команду над једном од чета у бригади.

Пошто је последице повлачења Санџачке војске на десну обалу Дрине дошло до осипања војске, позадинске власти су имале пуно посла. Требало је прикупити оне који су кућама пошли без одобрења или са одобрењем па су код својих кућа остајали дуже. Било је и оних који у рат нијесу били ни пошли, изговарајући се да ће да пођу у јединице с подручја предбалканске Црне Горе у којима су, као избјеглице, били у балканским ратовима (обично у Доњовасојевићкој или Колашинској бригади).

Посебан проблем у том погледу чинили су Муслимани, којих је при комори бригаде било из свих општина бјелопољске области (хоће нијесу узимане). Муслиманима коморџијама (нијесу узима-

ни у борбене јединице) одређивани су за старјешине Срби или Црногорци, а каткад и Муслимани — случај Тала Међедовића из Расова, док је Мунир Кучевић вршио дужност официра, распоређујући Муслимане ангажоване при Обласној управи ради прикупљања реквизиције и др. Међутим, колико је познато, звање официра народне војске са статусом „официра на расположењу” имали су само Асан Идризовић и Јашар-бег Хаџибеговић, оба из Бистрице. Иначе, Муслимани су обављали стражарске дужности у вароши, били чувари телефонске жице, путева и сл. Често су слати као коњовође или за прегон материјала за бригаду, у Колашин, Пљевља и Никшић, да чувају реквирирану стоку, али су отуда масовно бјежали, па су расписиване потјернице и бјегунци хватани и затварани.

Војници на фронту били су лоше снабђевени. Одјећа коју су на дан мобилизације понијели од својих кућа била је у ритама. Због тога је дошло до чешћих одрицања послушности и бјекства кући. Тако, командант бригаде 22. новембра 1914. г. достави Обласној управи списак 68 одбјеглих војника, са захтјевом да се хватају и предају ратном суду. Међутим, судови су налазили разумијевања за невоље бјегунаца, па су их најчешће ослобађали одговорности. Карактеристичан је у том погледу случај једног официра из Пећарско-бистричког батаљона, коме је 24. новембра враћен раније одузети чин, а то је предложено и за једног водника из Бјелопољског батаљона.

Послије пораза непријатеља у колубарској бици и измјене прилика на српском ратишту извршен је нови распоред јединица Санџачке војске. Бјелопољска бригада је распоређена према Међеђи, на лијевој обали Лима до Требосиља. Из сваке бригаде, па и Бјелопољске, извучена је дубље у позадину половина људства и стављена у резерву. Из Бјелопољске бригаде у резерву су стављени Пећарско-бистрички (откомандован раније) и Бјелопољски батаљон, док су у саставу бригаде остали III регрутски, Прошћенско-барички и Брзавски батаљон и вод небрзометне артиљерије, тј. свега 1.016 војника, а у другим јединицама 963.

Тих дана (22. XII) у бригаду су се вратили капетани Кнежевић (послије двомјесечног одсуства) и Ђуришић, за кога пет чета Прошћенско-баричког батаљона изјави да га неће за команданта батаљона, већ су тражили да и даље за команданта остане дотадашњи вршилац дужности капетан Јаков Ракочевић, иначе командант Бјелопољског батаљона. О захтјеву Грдинић је обавијестио команданта II дивизије бригадира Божовића, али је Ђуришић и даље остао на својој ранијој дужности. Иначе, у бригади је 12. јануара 1915. г. било 1.050 бораца и 91 коњовођа, те свега 1.141, а откомандованих 12 официра и 856 војника, као и једна чета из Регрутског батаљона. Штаб бригаде налазио се у Требосиљу, а на фронту је владало затишје.

Средином јануара 1915. г. број војника на положајима је нешто смањен, јер су војници пуштани на одсуство, а један број

њих је пошао кући самовољно. Због тога је капетан Ракочевић слат у Бијело Поље да отуда прикупља војнике, а вршена је и попуна регрутовањем. Међутим, пошто је регрутован и један број младића који тјелесно нијесу задовољили, они су, као и један број мобилисаних старијих годишта, отпуштени из бригаде и враћени кућама. Тада је отпуштен и један број нешто старијих неспособних војника с напоменом да се то чини „засада“.

Дио војних обвезника био је ангажован у позадинским службама. Тако је вршилац дужности обласног управитеља из Бијелог Поља Душан Јововић писао 21. јануара 1915. г. команданту бригаде да је наредио Тоду Мораковцу да с Бјелополском четом отпутује на положај, али је тражио да се за потребе Обласне управе с положаја пошаље 20 војника. Међутим, Мораковац није приспио на положај, јер му је било наређено да се врати на пређашњу дужност, па је дужност командира Варошке чете преузео Тодор Вујисић, који се такође дуже вријеме задржао у коморским станицама (Брзава, Лозна, Шаховићи, Бијело Поље) са 56 Срба и Муслимана, међу којима бијаше и пребјегли аустроугарски војник Хрват Васо Завишић. Иначе, људство из Варошке чете је често одсуствовало из бригаде. Појединци су налазили разне начине да се укључе у позадинске службе, што је било карактеристично за оновремено становништво и осталих вароши Црне Горе. Истина, и Обласна управа је често тражила војнике за позадинске службе, а каткад и официре. Тако, крајем марта 1915. официр Радосав Нишавић бијаше задржан од Обласне управе да се под његовим надзором сијече гора у Бјеласици да би се израдило 1.000 самара.

3.

Обласна управа, капетаније и општине, поред рада за фронт, настојале су да се живот у позадини колико-толико нормално одвија, колико је то било могуће у ратним условима. Основне школе су биле отпочеле рад у јесен 1914. г., што се види из молбе Ђорђа Сошића из Равне Ријеке. Наиме, 6/19. новембра те године Сошић се обрати Општинској управи у Равној Ријечи молбом да се његов син Гавран, тада у II чети (равноречкој) Бјилополског батаљона, отпусти из војске да би наставио школовање, пошто је у претходној години био завршио I разред основне школе. Његове наводе потврди равноречки учитељ Радоња Пешић и наведе да Гавран има само 14 година. Молба је прослијеђена Обласној управи, а ова је упути штабу бригаде, који је у међувремену Гаврана био отпустио на његов захтјев.

За вријеме загишја на фронту извршена је извјесна реорганизација јединица у бригади, па и пренумерација батаљона: као Први означен је регрутски, као Други проићенско-барички и као Трећи брзавски батаљон. У бригади се осјетио и велики недостатак коњовођа, па је од Обласне управе затражен један

број Муслимана. Отуда је одговорено да их немају, јер се врши „пренос жита за Пљевља на људе и чинимо нужне поправке на путеве”, али да ће их ускоро послати.

За поправке путева и изградњу нових употребљаване су и војне јединице. Да би се олакшао превоз од Бијелог Поља до Пљеваља, отпочело се с изградњом пута који би повезао ова два мјеста. Из састава Бјелопољске бригаде за изградњу пута упућени су Бјелопољски и Пећарско-бистрички, као и Брзавски батаљон који је био одаслат у састав I дивизије.

Првих мјесеци 1915. г. повећан је прилив војника у болнице. Тако су 19. априла само из Прошћенско-баричког батаљона била у болници 54 војника, што је последица лоше исхране и нехигијенских услова живота. Оскудица у исхрани, нарочито у хљебу, била је велика. И поред тога што је нешто повећано требовање меса, борци су данима гладовали, а официри мјесецима нијесу примали плату.

Послије успјешне ратне 1914. г. и борбеног затишја до октобра 1915, Србији је запријетила смртна опасност од здруженог њемачко-аустроугарског и бугарског напада (Бугарска је напала Србију 14. октобра). Иста опасност запријетила је и Црној Гори од бројно и технички знатно надмоћнијег непријатеља.

Пред почетак обнове непријатељстава стање у црногорској војсци било је изузетно тешко због недостатка муниције (нарочито артиљеријске), одјеће и обуће, као и снабдијевања војске и народа исхраном. Јер, 1915. г. била је неродна, а резерви хране није било сем нешто у Метохији, која је због недостатка товарне стоке (у великом броју реквирирана за војне потребе) и лоших путева с великим тешкоћама и у недовољним количинама дотурана а од ње је требало одвојити и народу. Обласна управа у Бијелом Пољу (у којој је у мају 1915. дошло до персоналних промјена и раније је вршила реквизиције жита и од тога један дио издвајала сиротињи. Глад и у народу и у војсци била је добрим дијелом последица и ратних разарања у балканском рату, као и овог новог, у који је пошло сво способно људство, па земља није довољно обрађена. Још у марту 1915. г. Брзавски батаљон налазио се у Требосиљу) три дана узастопно не бијаше примио храну; наредних мјесеци стање је било још теже.

Уочи почетка нових непријатељстава два раније откомандована батаљона Бјелопољске бригаде (Бјелопољски и Пећарско-бистрички, послати на изградњу пута) ушла су у састав новоформиране Санџачке бригаде. Наиме, формацијски састав Санџачке војске, како је напоменуто, често се мијењао, па у вези с тим и састав Бјелопољске бригаде. Санџачка војска је у то вријеме држала фронт од Вишеграда до Шћепан-Поља.

Здружене њемачке, аустроугарске и бугарске снаге, под командом њемачког генерал-фелдмаршала фон Макензена, словиле су отпор мале, у дотадашњим борбама проријеђене српске

армије, која се под борбом повлачила према Западној и Јужној Морави, а затим према Косову, Метохији и Санџаку. За то вријеме, усљед повлачења српске војске, фронт црногорске Санџачке војске стално је прошириван, па ће њене јединице једно вријеме бранити положаје и код Чачка, Ивањице, на Јавору и прилазе Сјеници и Новом Пазару.

У тим свакодневним борбама, које су на фронту Санџачке војске отпочеле 22. октобра, узеле су активног учешћа и јединице Бјелопољске бригаде. Наиме, 22. октобра 62. аустроугарска дивизија форсирала је Дрину код Вишеграда и с положаја потиснула Доњовасојевићку бригаду, што је условило и повлачење Ужичког одреда српске војске, па је на те положаје хитно упућена Санџачка дивизија. Тамо је упућен и новоформирани Косовски одред Санџачке војске, у који су ушли батаљони који су на Коврену радили на изградњи пута Пљевља — Бијело Поље. У међувремену, Санџачка војска је водила борбе са непријатељским снагама које су покушавале да од Горажда и Фоче пређу Дрину са циљем да заузму Пљевља.

Бјелопољска бригада је учествовала у борбама око Вишеграда. Она је 25. октобра посјела положаје Вихра — Паштан брдо — Варда, а Санџачка, у чијем су се саставу тада, поред осталих, налазили Бјелопољски, Брзавски и Пећарско-бистрички батаљон, заједно са Васојевићком бригадом, последије жестоких борби, 27. октобра заузеле су села Вардиште и Маџут и висове изнад Добруна. Борбе око Добруна потрајале су више дана и вођене су даноноћно. Положаји су више пута прелазили из руку у руке. Непријатељу су нанесени велики губици, па он до 11. новембра није имао снаге да настави офанзиву и продре ка Ужицу, Прибоју и Новој Вароши.

Развученост фронта Санџачке војске од Шћепан-Поља до пл. Јелице код Чачка захтијевало је велико њено напрезање. За то се вријеме Санџачка бригада, у чијем су саставу била 3 батаљона Бјелопољске бригаде, налазила у рејону Прибоја, а Бјелопољска бригада (састава I и III регрутски и Прошћенско-барички батаљон са 2 митраљеза и 4 топа) код Вишеграда.

Снажан отпор јединица Санџачке војске принудио је фон Макензена и команданта аустроугарске III армије генерала Кевеша да из западне Србије одвоје јаче аустроугарске снаге да заједно са оним које су нападале од Фоче, Горажда и Вишеграда овладају Санџаком. У вези са тим тежиште операција пренесено је на правац Ивањица — Јавор — Сјеница. Зато су тамо упућене Ловћенска, а затим и Колашинска бригада, које су са двије извидничке чете и додатним артиљеријским и митраљеским јединицама чиниле Јаворски одред. Иначе, у времену од 8. до 16. новембра вођене су оштре борбе од Лима до Јавора. Тим борбама омогућена је одступница српске војске са Косова у правцу Црне Горе, јер је непријатељски продор дубље у Санџак био успорен.

Јаворски одред је извјесно вријеме био у саставу I српске армије, али је 20. новембра поново повраћен у састав Санџачке војске.

Међутим, од 17. новембра па до краја децембра 1915. г. била је у повлачењу и Санџачка војска. Аустроугарске трупе су тек 19. новембра успјеле да избију на линију Дуга Пољана — Сјеница — Нова Варош — Рудо. Али, кад је Врховна команда српске војске 23. новембра донијела одлуку о повлачењу војске преко Црне Горе, Санџачка војска, да би српској штитила одступницу, заузела је положаје на линији: Рожаје — Суви До — Бродарево — лијева страна доњег тока Лима — Устибар — Метелка — Челебићи.

Пошто су јединице III аустроугарске армије 19. новембра заузеле Сјеницу, Нову Варош и Рудо, отпочели су напади на правцу ка Пљевљима. Знатно надмоћнијим аустроугарским снага на том правцу супротставиле су се Пљеваљска и Санџачка бригада. Пљеваљска бригада је бранила правце од Дрине и Рудог, а Санџачка правце са линије Пријепоље — Прибој ка Пљевљима, која су у непријеталске руке пала 2. децембра.

Повлачење српске војске кроз Црну Гору отпочело је 3. децембра, а линија фронта Санџачке војске примакла се, а негдје и дотакла бјелополске области. Јединице Санџачке војске водиле су одбрамбене борбе на правцу Пљевља — Жабљак — Пријепоље — Камена Гора — Коврен и на правцу Сјеница — Бијело Поље.

Распоред јединица Санџачке војске на дан 3. децембра био је следећи:

— Васојевићки одред (Горњовасојевићка и Доњовасојевићка бригада) на линији Суви До — Корита, штитећи прилазе Рожајама и Беранама;

— Колашинска бригада на линији Корита — Трешњево, бранећи правац Сјеница — Бијело Поље;

— Прва санџачка дивизија (састава: Бјелополска бригада у свом пуном саставу, I и III регрутски батаљон и Извиђачки одред) на линији Бродарево — Камена Гора — с. Обарде — Коврен — Шаховићи (Томашево);

Санџачка бригада (сада у саставу: Каменогорски, Бољанићки и Пљеваљско-пољски батаљон) на линији Кнежевићи — Матаруге — Дубочица код Пљеваља;

— Пљеваљска бригада (Пренђански, Бобовски и Језеро-шарански батаљон) бранила је правац Пљевља — Жабљак; и

— Ускочко-дробњачка бригада у Шавнику, као резерва команданта Санџачке војске.

Ловћенска, Кучко-братоножићка и Дечанска бригада, које су се налазиле у саставу Санџачке војске, маршовале су за Подгорицу.

Наредног дана (4. XII) непријатељ је нападао скоро на свим правцима, али је његово даље кретање задржано. С правца Сјенице непријатељ је и претходног дана био предузео покрет у двије колоне (јачине један до два батаљона пјешадије са 2 топа и два

митраљеза), па је борба око Вишњева и Крајиновића трајала цио дан. Црногорске јединице су задржале положаје.

У току 5. децембра није било битнијих промјена, а током наредна два-три дана непријатељ је нападао и с правца Пљеваља, од Вишњева и Бродарева. У овим борбама учествовали су и батаљони Бјелополске бригаде. Нарочито жестоке нападе непријатељ је извео 8. децембра на положаје Брзавског батаљона код Канина, гдје је, поред артиљерије, употребио и 4 митраљеза и принудио Брзавце да се повуку на Каричко брдо и Горњи крш. Већ 9. децембра непријатељске јединице су продрле на територију бјелополске области. Наиме, послје напуштања положаја од стране српских трупа, непријатељ је заузео Корита и с јаким снагама предузео покрет између Корита и села Врха. Овим су угрожене црногорске јединице на десној обали Лима (Колашинска бригада, која је бранила положаје код Бара, и Васојевићи одред, који је спречавао непријатељско кретање од Сувог Дола ка Рожајама), као и србијанске јединице које су још држале положаје на линији Годуша — Годијево.

Послије вишедневних борби непријатељ је 13. децембра успио да са правца Матаруге — Горице потисне црногорске јединице на положаје Горице — Лиса и да заузме Бродарево и Комаран. Једино је с правца Сјенице његово кретање било успорено, јер су се Колашински батаљон и једна извиђачка чета и тога дана налазили на Угринцу.

Непријатељ је нападао свом жестином и 14. децембра, па је командант Санџачке војске наредио да се напусти одбрана положаја на десној обали Таре. У току дана отпочело је пребацивање трупа на лијеву обалу Таре, и то Пљеваљске бригаде на Левер-Тари, Санџачке на Пренћанима, али је једна половина ових јединица и у току ноћи 14/15. децембра остала на десној обали Таре.

Наредног дана (15. XII) непријатељ је нападао из више праваца: колона јачине 7 батаљона и 12 топова енергично је нападала на правцу Матаруге — Горице — Шаховићи, а друга непријатељска колона која је наступала од Бродарева на Кање и Ораховицу принудила је Извиђачки одред на повлачење ка Шаховићима. А једна непријатељска колона, пошто је овладала положајима код Граба, чиме је прекинула везу између Бјелополске бригаде на Горицама и Извиђачког одреда на Радујевцу, предвече се спустила у Павино Поље. Бјелополска бригада је била принуђена да с Горица одступи на Стожер. На другој страни, Колашинска бригада је 14. и 15. децембра водила жестоке борбе код Пећарске, Змиња и Оброва, а Доњовасојевићка са једном колоном 53. аустроугарске дивизије око села Годијева, Годуше и Азана, која је непријатељ заузео.

Колашинска бригада се с десне стране Лима повукла 15. децембра, а тога дана је евакуисано и Бијело Поље.

У току 15. и 16. децембра непријатељ је овладао простором од ушћа Таре до села Пренђана, Стожера, Шаховића и Гранчаревом, а 17. децембра јединице 205. ландштурмске бригаде и ландштурмска група генерала Шварца 53. дивизије ушле су у Бијело Поље и на правцу ка Мојковцу допрле на р. Лепенштицу.

У међувремену, црногорске јединице су се повлачиле ка мојковачким положајима, и то: Колашинска бригада на косе изнад Лепенца и на Развршје, Извиђачки одред преко Слијепча Моста ка Ракити, Бјелопољска бригада ка Пољима, а Пљеваљска и Санџачка бригада организовале су одбрану фронта; Васојевићки одред је заузео положаје испред Берана на десној обали Лима. Непријатељ је 17. децембра допро до Лозне.

На дан 17. децембра Бјелопољска бригада је држала положај на фронту Стричина — Добриловина, док је Пољски батаљон Колашинске бригаде чувао пријелазе преко Таре у Пољима. Колашинска бригада, без два батаљона (Пољски је био откомандован у састав Бјелопољске бригаде, а Доњоморачки је са херцеговачког фронта приспио овдје тек 22. децембра) посјела је положаје код Мојковца, гдје је приспјела дан раније. Њен Липовски и Горњоморачки батаљон и Извиђачка чета држали су Улошевину, а остали батаљони су извлачили артиљерију на положај. Бјелојевићка чета је била откомандована из Пољског батаљона и у борбама код Мојковца дјеловала је као самостална извиђачка јединица.

Тога дана око 18 часова непријатељ је са Цера отворио артиљеријску ватру на Бојну њиву, Улошевину и мост на Тари. Потом је једна непријатељска колона јачине два батаљона и једно митраљеско одјељење спустила са Цера и подишла положајима Колашинске бригаде на Улошевини. Непријатељ је дочекан жестоком ватром и принуђен на повлачење. На бојном пољу остало је више мртвих и рањених, а 50 војника и један митраљез је заробљено.

На другој страни је једно одјељење Васојевићког одреда прогњерало непријатељске извиђачке јединице из села Црнче искрај Лозне преко Ивања.

Истога дана Врховна команда црногорске војске послала је штабу Санџачке војске телеграфску наредбу: „Издајте најстрожије и најенергичније наређење да се наши положаји на Тари имају бранити најосудније и до посљедњег човјека“. Јер, требало је I српској армији омогућити да се из рејона Берана повуче према Подгорици.

Осамнаестог децембра на мојковачком фронту борбе су вођене цијелог дана, а наредни је прошао само са мањим пушкарањима и артиљеријским преуцавањем; двадесетог децембра дошло је до борби патрола око Слијепач-Моста и у Брзави, а једно одјељење Васојевићког одреда, вршећи насилно извиђање у правцу Лозне и Затона, сукобило се са непријатељским извиђачким одје-

љењем и заробило 30 војника. Тога дана непријатељ је подигао мост на Лиму код Бијелог Поља (порушен при повлачењу), гдје је од 19. децембра пристизао већи број његове војске. Двадесет другог децембра Колашинска бригада је посјела положаје: Мојковац — Пржишта — Сјенокоси — Мучница, а око Црнче и Радулића вођене су борбе између извиђачких одјељења.

Тих дана је дио становништва из бјелополског и пљеваљског краја пребјегао преко Таре. Пребјеглице су причале да аустроугарска војска повлачи породице са стоком из села са линије фронта у своју позадину. Тада је дио цивилног становништва, углавном нејачи, интерниран.

Двадесет трећег децембра дошло је до жестоких борби на Мједеном гувну, које су се преко Развршја пренијеле ка Лепенцу. На бојишту је остало преко 500 мртвих и рањених непријатељских војника, а заробољен је један капетан са 100 војника и много разног ратног материјала. Али, било је много жртава и на црногорској страни. За постигнути успјех у овој борби Врховна команда је преко „Гласа Црногорца” саопштила: „Њ. В. Краљ Господар изјављује . . . своју велику благодарност храбрим и неустрашивим Колашинцима. . .” А поводом успјешне борбе Пљеваљске и Бјелополске бригаде од Дрине до Таре начелник Штаба Врховне команде послао је команданту Санџачке војске овај телеграм: „Њ. В. Краљ Господар диви се храбрости и пожртвовању војника Пљеваљске и Бјелополске бригаде показаној према отаџбини и наредио ми да им преко вас изјавим његову краљевску благодарност”.

У времену од 24. децембра 1915. до 6. јануара 1916. г. на цијелом фронту Санџачке војске водила се само повремена артиљеријска борба. До окршаја пјешадијских јединица дошло је само 27. децембра изнад Слијепач-Моста, али је непријатељски напад одбијен. Непријатељ је прегруписао своје снаге и припремао се за одлучујући офанзивни подухват против Црне Горе, који је почео 5. јануара 1916. г.

4.

Према директиви команданта III аустроугарске армије, од 24. децембра вршене су припреме за општи напад на Црну Гору, па у склопу овог офанзивног подухвата и напад у правцу Берана и Мојковца. У вези са тим, 205. ландштурмска бригада ојачана је трупама из бригаде Шварца. Командант 205. бригаде генерал Рајнел је 4. јануара издао заповијест за напад, који је, у циљу потпомагања напада на Беране (отпочео 5. јануара), имао да се изведе 6. јануара. Непосредан задатак нападача био је заузимање висова Бојиште и Побрђе, што су имали да изведу 6. мађарски ландштурмски пук, III батаљон 409. пука 205. бригаде и II чета III батаљона 29. ландштурмског пука. Напад је требало извести уз садејство артиљерије. Остали дјелови 205. бригаде држали су

положаје на линији Бојна њива — Улошевина — Лепенац до Прошћења. Иначе, на мојковачком сектору биле су ангажоване двије ландштурмске бригаде, које су имале 4 пука, односно 12 батаљона (бројно стање аустроугарских батаљона: од 570 до 750 војника), око два ескадрона, двије батарије брдских топова и једна батерија хаубица и једна чета III батаљона 29. пука.

Распоред црногорских снага на мојковачком сектору био је следећи:

— Прва санџачка дивизија састава: Извиђачки одред (II регрутски, Горњоселски и Брзавски батаљон) на десној обали Лепенштице и Љубовиђе, углавном од с. Мајсторовине до Брзаве;

— Ускочки батаљон Ускочко-дробњачке бригаде на положају Лисичине — с. Ракита;

— Колашинска бригада (Колашински, Липовски, Горњоморачки и Доњоморачки и Ровачки батаљон) на линији Развршје — Мједено гувно — Бојна њива — Улошевина;

— Први и други регрутски батаљон на лијевој обали р. Руднице;

— Бјелополска бригада (Бјелополски, Пећарско-бистрички и Прошћенско-барички батаљон) на лијевој обали Таре, од с. Подбишћа до с. Подриловине. Бригада је била ојачана Пољским батаљоном Колашинске бригаде, док се њен Брзавски батаљон налазио у саставу Извиђачког одреда дивизије.

— Артиљерија (3 батерије брдских и пољских топова из састава српске војске и једна црногорска батерија) смјештене на Мучници, Препрану, Пржиштима и Подбишћу;

— Дрбоњачки батаљон Ускочко-дробњачке бригаде налазио се у дивизијској резерви у селу Штитарици.

Јачина црногорских снага на мојковачком сектору: 6.500 војника, 8 митраљеза и 25 артиљеријских оруђа.

Бројна и техничка надмоћност непријатељских снага на Мојковцу била је знатна. Једино преимућство бранилаца мојковачких висова био је бробрени морал. И то — што је за дивљење — у условима када је, према Љ. Полексићу (тада командант Ускочког батаљона), „тај народ личио пре на све друге него на војску”, јер војници су били у дроњцима, а временске прилике изузетно тешке. Киша и снијег пратили су их још од Дрине, пуних 93 дана. Уз то, „другом половином новембра и децембра стегао је љути мраз, који је достигао до 25° испод нуле”, а „ноћу између првог и другог дана Божића нападао је снег од једног и више метра дебљине... Путеви су били завејани а везе покидане”. У таквим временским приликама ни „хране није било. Функција интендантуре скоро се била угасила још оног дана, када је аустро-њемачка офанзива изазвала покретање трупа и одвајање од логора и путева. Војници су од тада већином живели о непеченом месу. Можда 10—15 дана могло се добити по парче хлеба од јечма или зоби или неке мешавине која није личила на

хлеб. Али у последње време ни тога није било. Једноставно је наређено да се не тражи јер га нема...”, записао је Полексић. Али, према њему, и у таквим условима морал војске „још је био на висини иако је већ сваки војник знао, да без обзира на исход борбе, Црна Гора овог пута не може се спасти“.

Мојковачка битка отпочела је непријатељским нападом који је изведен 6. јануара 1916. г. у 11 часова ујутро. Циљ непријатеља је био да главне снаге I санџачке дивизије одбаца на непроходне висове Бјеласице. Аустроугарски VI ландштурмски пук усредредио је напад на тежиште одбране на правцу Развршје и Мједено гувно, гдје се налазила Колашинска бригада. Непријатељ је успио да заузме Улошевину и Бојну њиву и да предње дјелове Колашинске бригаде одбаца на Развршје. Овдје је затим настављена борба цио дан, са низом јуриша и контрајуриша с једне и друге стране. У одсудном моменту главнокомандујући аустроугарских трупа на мојковачком сектору генерал Рајнел убацио је све своје резерве, захваљујући којима је, као и довођењу појачања, успио да се задржи на заузетим положајима. Рајнел, међутим, није успио да сломи отпор Колашинске бригаде. Борба је трајала до дубоко у ноћ, када је углавном прекинута. Улошевина и Бојна њива остале су у аустроугарским, а Развршје у црногорским рукама. На обје стране било је много жртава, а само из Колашинске бригаде 55 погинулих и 101 рањени.

Бјелопољска бригада је и тога дана, као и претходних, на свом сектору Сиге и Градца одбила све нападе дјелова 205. ландштурмске дивизије. У борби је између осталих погинуо и бригадни барјактар Миливоје А. Бошковић.

Истог дана водио је жестоке борбе и Васојевићки одред на свом одбрамбеном сектору; на бјелопољском подручју око села Годијева и Годуше, која је непријатељ успио да заузме.

Увече 6. јануара командант Санџачке војске издео је наредбу команданту I дивизије бригадиру Петру Мартиновићу да сјутрадан 7. јануара с подручним јединицама нападне непријатеља и да га претјера преко р. Лепенштице. И сам дивизијар Вукотић је дошао из Колашина (сједиште штаба Санџ. војске) на Мојковац, да лично руководи борбом.

Уочи напада I дивизија се налазила на положајима на линији: Мајсторовина — Лисичине — Развршје — лијева обала р. Руднице — лијева обала Таре до с. Добриловине. Напад је требало извршити цијелом линијом фронта, и то: Бјелопољска бригада на правцу Улошевина — Бурен; Колашинска на Развршје; Ускочки батаљон, који из састава Ускочко-дробњачке бригаде улази под непосредну команду команданта дивизије, добио је задатак да с крајњег десног мојковачког положаја од с. Раките нападне узводно уз десну обалу Лепенштице у лијеви бок и позадину непријатеља на Улошевини и Бојној њиви; Дробњачки батаљон је остављен у дивизијску резерву, а артиљерија је добила задатак да садејствује нападу. Извиђачки одред капетана

Крста Поповића, у чијем је саставу био и Брзавски батаљон, имао је да остане на положајима од Слизепач-Моста до с. Брзаве и да се у случају непријатељског напада на ове положаје упорно брани и непријатељу спријечи прелазак на лијеву обалу Љубовиће и Лима.

Командант I дивизије разрадио је ову наредбу у појединостама, а пошто су од команданта Санџачке војске јединице добиле задатак да „гоне противника што се даље може” — свакој су од ових јединица означени правци кретања пошто се непријатељ разбије. Бјелопољска бригада, ојачана Пољским батаљоном Колашинске бригаде, добила је задатак да брани пријелазе на Тари и напада на правцу Боровњачки крш — Крстац — Улошевина — Бурен.

Напад је отпочео Ускочки батаљон 7. јануара у 6 часова ујутро, наступајући, како је и било предвиђено, десном обалом Лепенштице ка Бојној њиви и Улошевини, па се на том правцу око 7 сати сукобио са јединицама VI ландштурмског пука, које су такође биле кренуле у напад. Отпочели су непрекидни јуриши и контрајуриши прса у прса, јер су густа шума, велики снијег и магла наметнули такву борбу, која је трајала до 16 часова.

И на сектору Колашинске бригаде дошло је до борбе у сусрету. Бригада је пошла у напад у 7 часова, такође крема Бојној њиви и Улошевини, са циљем да продре ка Лепенцу. Те положаје је бранио 409. пук 205. бригаде, али се она прво сукобила са VI пуком који је био пошао у напад. Бригада је силовитим јуришом одбацила овај пук према Улошевини и Лепенцу, а затим је отпочела цјелодневна борба са непријатељском главнином на овом сектору. Била је то битка праћена низом јуриша и контрајуриша. Сви покушаји непријатеља да овлада Развршјем били су сузбијени, али ни црногорске јединице нијесу успјеле разбити непријатеља. Ни два јуриша I и III регрутског батаљона са циљем да овладају Бојном њивом нијесу дали жељене резултате, па су им из резерве послате у помоћ три чете Дробњачког батаљона. Оне су послје другог јуриша успјеле да заузму ровове на Бојној њиви, али даље нијесу могле ни макнути. У одсудном тренутку сам командант 205. бригаде генерал Рајнел, кад је око подне Колашинска бригада прешла у енергичан напад на цијелом фронту, стао је на чело своје посљедње резерве и извршио снажан противнапад, спасивши тиме своје трупе од потпуног пораза. За овај подвиг генерал Рајнел је касније одликован високим одликовањем.

С почетком хладне и магловите ноћи престале су борбе и завладала гробна тишина. Обје стране су остале на својим положајима — црногорске јединице на Развршју, а устроугарске на Бојној њиви.

I Бјелопољска бригада је на свом дијелу фронта спријечила продор непријатеља преко Таре, енергично му се супротстављајући око Градца и Сиге. Она је тога дана имала 15 погинулих

и рањених војника и официра, док су укупни губици црногорских јединица у мојковачкој бици (6. и 7. јануара 1916) били 164 погинула и 281 рањени. На непријатељској страни било је 112 погинулих и 350 рањених.

Пошто је 7. јануара престала борба и план аустроугарских јединица да продру ка Колашину и Матешеву осујећен, командант дивизије је у 19 часова наредио да се све јединице повуку на нове положаје: Колашинска бригада на Пржишта и Букову главу, I и III регрутски батаљон у с. Бјелојевихе, Ускочки на Мучницу, а Дробњачки, који је тога дана био уведен у борбу, добио је наредбу да пређе на лијеву обалу Таре.

Отпор на Мојковцу и код Берана осујетио је планове аустроугарске војске да до 13. јануара заузме Матешево. Сем тога, успјех код Мојковца омогућио је Врховној команди црногорске војске да с Таре повуче Ускочко-дробњачку бригаду и два регрутска батаљона и да их стави у стратегијску резерву. Извршене су и промјене у командном кадру Санџачке војске. Њеног дотадашњег команданта дивизијара сердара Јанка Вукотића Врховна команда је 12. јануара именовала за команданта свих заштитних одјељења црногорске војске, за команданта Санџачке војске постављен је бригадир Петар Мартиновић, док је дужноса команданта I санџачке дивизије преузео дотадашњи командант Колашинске бригаде бригадир Милош Меденица.

Бјелопољска бригада је остала на мојковачким положајима до 18. јануара, када је у 19 часова добила наредбу за повлачење према Подгорици и даље преко Скадра за српском војском.

Међутим, познато је да до повлачења црногорске војске ка Скадру није дошло. Краљ Никола и предсједник владе Л. Мијушковић напустили су земљу, а војсци је 21. јануара по подне наређено да се разиђе кућама. То саопштење је Бјелопољску бригаду затекло на прилазима Подгорици. Бјелопољцима је једино преостало да се врате у своја села и у варош, гдје се непријатељ био угнијездио прије више од мјесец дана и већ починио низ злочина.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

Архив Војноистројског архива у Београду

Пописник 3 — Ратне трхиве свих одјељења црногорске Врховне команде, акта за 1914—15

Пописник 16 — Откупљена архива, кут. 20 и 21.

Архив Историјског института Титоград

Љубомир Полексић, Неки прилози о раду и снабдијевању црногорске војске у првом свјетском рату

Архив СРЦГ Цетиње

Санџачка војска, Бјелопољска бригада — Фас. 1, 2, 3. и 4.

Обласне управе, Обласна управа Бијело Поље 1912—1915, фасц. бр. 18

Литература

Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, књ. I—III, VIII—XIV, Београд 1924—1928.

Гледовић Богдан, *Улога црногорске Санџачке војске за време повлачења српске војске 1915/1916. године*. Војноисторијски гласник бр. 3, Београд 1969.

Зеленика Милан, *Рат Србије и Црне Гнре 1915. године*, Београд 1954.

Костић Урош, *Операције црногорске војске 1914. године*. Историјски записи 3, Титоград 1963.

Операција црногорске војске у првом светском рату, Београд 1954.

Ракочевић Новица, *Црна Гора у првом свјетском рату 1914—1918*, Цетиње 1969.

Ракочевић Новица, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903—1918*. Цетиње 1981.

Храбак Богумил, *Операције на средњој и горњој Дрини и у Санџачку августу 1914. године*. Историјски гласник 4, Београд 1964.

Шкеровић Никола, *Црна Гора за вријеме првог свјетског рата (Односи са Србијом — Капитулација)*, Титоград 1963.

Žarko Šćepanović

LA BRIGADE DE BIJELO POLJE DE L'ARMÉE MONTÉNEGRIQUE
DANS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Resumé

Dans la première guerre mondiale la brigade de Bijelo Polje faisait une partie intégrante du détachement de l'armée monténégrine, qui avait comme devoir de tenir le front vers Drina jusqu' à la frontière avec la Serbie.

Le premier commandant de la brigade de Bijelo Polje était Periša Vlahović qui fut bientôt remplacé en cette fonction par le capitain Grujica Grdinić. La brigade était composé de 4 bataillons dont les commandants étaient des capitaines de l'armée monténégrine. Dans la brigade il y en avait, au plus souvent 1500—1600 combattants, et le cadre d'officier de commandement était principalement du territoire de Monténégro à la veille des guerres balkaniques. Il n'y en avait pas des officiers instruits de Bijelo Polje ainsi que des autres régions libérées des Turcs à peine en 1912.

La brigade de Bijelo Polje était formée en principe territorial comme toutes les autres unités monténégrines mais ses gens étaient sans instruction militaire, armés de fusils de systèmes anciens. C'est pourquoi il y en avait beaucoup de désertions après les premiers conflits de guerre. Cependant, plus tard, quand l'armée de Sandžak fut formée (le 25 août 1914) et que la brigade de Bijelo Polje fit partie intégrante de la même, cette unité se distingua dans les luttes en Bosnie de l'Est, particulièrement à Mlađ à la région de Glasnica.

Ensuite, après la fin des opérations de l'armée monténégrine en Bosnie, la brigade de Bijelo Polje se trouvait au front de Drina jusqu'en octobre 1915. quand après unu année fut rompue l'accalmie opérative. C'est alors qu'on fit une réorganisation de la brigade de Bijelo Polje.

Etant renouvelées les hostilités en octobre 1915, la brigade de Bijelo Polje participait dans les luttes quotidiennes autour de Višegrad ainsi que quelques uns de ses bataillons qui faisaient partie intégrante de la brigade de Sandžak nouvellement formée. Ensuite, à partir du 15 décembre, après une retraite belliqueuse, la brigade se trouvait sur le front de Mojkovac, où elle participait dans les luttes le 6 et le 7 janvier 1916. La brigade a abandonné les fronts de Mojkovac le 18 janvier et a commencé à battre en retraite. L'ordre de congédiement de l'armée monténégrine fut communiqué à la brigade quand elle se trouvait déjà près de Podgorica (Titograd).